

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Маркович Марії Миколаївни
"ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ІМПЕРАТОРА ФЛАВІЯ КЛАВДІЯ ЮЛІАНА (361–363
рр. н. е.) У КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ РИМСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ", висунутої на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія**

Актуальність дослідження М. М. Маркович впливає з того, що для глибокого з'ясування характеру та особливостей розвитку античної цивілізації дуже важливим є вивчення релігії, яка відіграла величезну роль в житті народів Стародавньої Греції та Риму. Не менш важливим є те, що сучасну Україну неможливо уявити поза духовними цінностями християнства, яке виникло та утвердилось як релігійний і культурний феномен саме в межах Римської імперії. Тому дослідження історії Стародавнього Риму, еволюції релігійного життя Римської імперії є необхідною передумовою для розуміння суспільно-політичних процесів, що відбуваються в Україні сьогодні, але витoki яких великою мірою знаходимо в античному світі. Постать і діяльність римського імператора Флавія Клавдія Юліана протягом кількох століть активно вивчались антикознавцями. Але й на теперішній час деякі складові цієї проблеми є маловивченими, потребують подальшого опрацювання, а висновки попередніх дослідників – уточнення і коригування. Отже, актуальність теми дисертаційного дослідження визначається і недостатнім вивченням проблеми.

Дослідження підготовлене та апробоване в межах комплексного плану наукової роботи кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в рамках наукових тем: "Українська та польська історіографія ХІХ – початку ХХІ століття: взаємовпливи, інституції, персоналії, концепції"; "Проблеми всесвітньої історії в українській

історіографії XIX–XX століть" та "Актуальні питання всесвітньої історії в українській та зарубіжній історіографії XIX – поч. XXI ст."

Матеріали, що увійшли до дисертації, було апробовано у 17 наукових публікаціях авторки, з яких: 6 – у фахових виданнях, 2 статті опубліковані в іноземному фаховому виданні, 9 розміщені у наукових збірниках, матеріалах та тезах наукових конференцій.

Дослідження має продуману, логічну структуру, зміст у повній мірі розкриває мету і завдання, визначені дисертанткою. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (356 позицій), 9 додатків. Із загального обсягу в 263 сторінки основний текст становить 217 сторінок.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету і дослідницькі завдання, досить чітко визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено його хронологічні та територіальні межі, показано наукову новизну, практичну цінність роботи і особистий внесок здобувачки, відомості про апробацію основних положень дисертації.

У першому розділі традиційно висвітлюються історіографія проблеми, її джерельна база, методи дослідження.

Дисертантка достатньо повно проаналізувала історіографію проблеми внутрішньої політики імператора Юліана і прийшла до висновку, що стан вивчення теми дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати, що проблема має тривалу історію дослідження; попри це, немає єдиного підходу не лише до різних аспектів цієї проблеми, але й єдиного розуміння суті реформ імператора Юліана. Саме цим зумовлено вибір об'єкта, предмета, мети та завдань дослідження.

Висновки щодо історіографії досліджуваної проблеми в цілому не викликають сумнівів.

Аналіз джерельної бази, здійснений здобувачкою, дозволяє з'ясувати її ґрунтовність, структурні рівні, особливості, специфіку реальної та

потенційної джерельної баз. Залучені для дослідження джерела (нарративні, документи юридичного характеру, нумізматичні) в цілому репрезентативні, актуальні, дають змогу глибоко дослідити тему та дійти обґрунтованих висновків.

Різноманітність джерельної бази та недостатня історіографічна розробка проблеми визначили й комплексність дослідницької методології. Дисертантка, виходячи з принципів історизму та наукової об'єктивності, критичного аналізу, системності, багатофакторності та проблемно-хронологічного, доречно використовувала як загальнонаукові, так і суто історичні методи дослідження.

Другий розділ «Релігійна політика Флавія Клавдія Юліана» присвячено аналізу еволюції релігійного життя Римської імперії у IV ст. н. е. та в період правління імператора Флавія Клавдія Юліана, вивченню його філософсько-релігійних поглядів та релігійної політики. В розділі не тільки міститься детальний аналіз становища язичництва та християнства в Римській імперії зазначеного періоду, а й пропонуються новий погляд на цілу низку аспектів релігійної політики попередників Юліана на імператорському престолі та самого Юліана Відступника.

У третьому розділі «Діяльність Юліана у сфері адміністрування та освіти» розглянуто адміністративну політику та реформаторську діяльність імператора. Спираючись на свідчення історичних джерел та критично використовуючи результати досліджень сучасних істориків, М. М. Маркович детально характеризує діяльність Юліана як військового діяча, політика й адміністратора. Другий підрозділ цього розділу присвячено освітній реформі імператора у 362 р. н. е. Обґрунтовано критично ставлячись до оцінки реформи християнськими істориками, дисертантка приходить до висновку, що освітню реформу імператора Юліана не варто трактувати як переслідування християн.

Особистий внесок здобувача, як і новизна роботи, в цілому очевидні. Висновки дисертації мають наукове значення і відрізняються новизною.

Автореферат дисертації і опубліковані праці достатньо повно відображають її зміст, автореферат за своїм змістом є ідентичним із науковими положеннями самої дисертації. Загальні висновки є обґрунтованими і повністю витікають із змісту дисертаційного дослідження.

У цілому дисертаційне дослідження заслуговує на схвальну оцінку, проте не позбавлене деяких недоліків, на які ми вважаємо за доцільне вказати.

1. У першому розділі авторка дисертації, перед тим, як почати характеристику історіографії проблеми, відзначає, що постать імператора Юліана викликала інтерес з боку сучасних істориків не в такій мірі, як постаті та діяльність Юлія Цезаря або Октавіана Августа. На нашу думку, доречніше було б порівнювати Юліана не з діячами епохи Принципату, а з особистостями часів епохи Домінату, наприклад, з Діоклетіаном чи Костянтином.

2. Та частина тексту першого розділу, в якій міститься характеристика історіографії проблеми, свідчить про велику роботу авторки щодо збору та опрацювання великої кількості досліджень істориків різних країн та часів. Але впадає в око те, що, відтворюючи історію вивчення проблеми та з'ясовуючи внесок у її дослідження окремих істориків, авторка недостатньо продумала питання щодо послідовності викладення відповідного матеріалу в цьому підрозділі першого розділу дисертації.

3. На нашу думку, дисертантці слід було більш ретельно продумати назви другого та третього розділів свого дослідження. Запропоновані в тексті назви цих розділів не сповна відображають їх зміст. У другому розділі мова йде не тільки про релігійну політику Юліана, а й про релігійне життя Римської імперії в часи правління імператорів, які посідали імператорський престол до приходу до влади Юліана, починаючи з Діоклетіана, а також про

формування релігійного світогляду Юліана ще до початку його правління. У третьому ж розділі йдеться не тільки про адміністративну діяльність Юліана і його освітню реформу, а й про воєнну діяльність цього імператора та обставини приходу його до влади. Це ж стосується і додатку Д, який має назву "Карта діяльності цезаря Юліана в Галлії (355–360)", але на цій карті тільки позначені міста Галлії і роки битв і немає умовних позначень, які б пояснювали, що це за битви і з ким вони відбулись.

4. У третьому розділі дисертації, характеризуючи освітню реформу Юліана, М. М. Маркович відзначає, що освітня система в Римській імперії була підпорядкована державі, а вчителі перебували на державній службі і отримували платню за свою діяльність. Але в дослідженні Г. Є. Жураковського, на яке вона при цьому посилається, показано, що перший випадок отримання вчителем платні з імператорської скарбниці припадає на роки правління імператора Веспасіана (с. 370), а в епоху Домінату більшість шкіл були приватними або утримувались за рахунок муніципій, тільки незначна частина шкіл ("случаи единичны") отримували кошти прямо з державної скарбниці (с. 447).

5. У "Висновках" автор дисертації не тільки підбиває підсумки свого дисертаційного дослідження, але й, по суті, дає оцінку своєї роботи, що скидається на той висновок щодо дисертації, яку повинна дати спеціалізована вчена рада після її захисту.

6. В тексті дисертації досить часто наводяться цитати з досліджень сучасних істориків та творів давніх авторів в перекладі на українську (с. 43, 58, 60 та ін.), але не вказується, що переклад зроблений дисертанткою. Між тим це має велике значення, оскільки, вказуючи на те, що переклад здійснено ним, автор перекладу бере на себе відповідальність за невірний переклад (якщо це буде виявлено читачем).

7. Дисертаційне дослідження написане добротною літературною українською мовою, але інколи в тексті трапляються похибки стилю та пунктуації (с. 39, 40, 88 та ін.).

8. У списку літератури, який додається до дисертації, та в посиланнях при наданні інформації щодо досліджень, написаних німецькою мовою, вказуючи сторінку, слід писати не "p." (page), як це робиться відносно англomовних видань, а "S" (Seite).

Але висловлені зауваження і побажання не вплинули на загальну позитивну оцінку роботи, яку слід визнати самостійним і завершеним комплексним дослідженням актуальної наукової проблеми, а отримані висновки – обґрунтованими та виваженими. Отже, робота Маркович Марії Миколаївни повністю відповідає вимогам пп. 11 та 13 до кандидатських дисертацій "Порядку присудження наукових ступенів", затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р., а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Професор кафедри історії
стародавнього світу та середніх віків

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
доктор історичних наук, професор

І. П. Сергєєв

Підпис професора І.П. Сергєєва засвідчую:

Начальник відділу кадрів Харківського
національного університету імені В. Н. Каразіна

С. М. Куліш

Підпис засвідчую
Начальник відділу діловодства
та контролю за виконанням документів

